

Άγιον Όρος και ψυχασμός

Άγιον Όρος και ησυχασμός

Κατά το πρώτο ήμισυ του 14ου αιώνα, έκανε την εμφάνισή της στο Βυζάντιο η θρησκευτική – μυστικιστική κίνηση των «Ησυχαστών» δίδοντας αφορμή για αντιπαραθέσεις και προκαλώντας έντονη πολεμική. Η ονομασία δόθηκε στα μέλη του κινήματος, των οποίων στόχος ήταν η πλήρης ενότητα με τον Θεό, λόγω του τρόπου που επέλεξαν για την επίτευξη του, που ήταν η πλήρης απομόνωσή τους από τα εγκόσμια.

Η ιστορική σημασία των εκπροσώπων του Ησυχαστικού δόγματος έγκειται στο γεγονός ότι δεν ήταν μόνο εκπρόσωποι των Ελληνικών Εθνικών ιδεών στον αγώνα με τη Δύση, αλλά και επικεφαλής του μοναστικού κινήματος και προς τούτο είχαν την στήριξη του Αγίου Όρους και των μονών της Βαλκανικής χερσονήσου.

Ησυχαστικές έριδες:

Η διαμάχη των Ησυχαστών, η οποία διατάραξε σε μεγάλο βαθμό την εσωτερική λειτουργία του κράτους, συνέβη σε μια ταραγμένη και δύσκολη περίοδο, που η αυτοκρατορία αγωνιζόταν για την ύπαρξή της, πρώτον κατά την εισβολή των Τούρκων και αργότερα των Σέρβων και δεύτερον ενώ αντιμετώπιζε σοβαρά εσωτερικά προβλήματα από την έντονη διαμάχη μεταξύ των δύο Ανδρόνικων (παππούς και εγγονός) του Ιωάννη Παλαιολόγου και του Ιωάννη Καντακουζηνού. Σημειώνεται ότι είχε μεσολαβήσει ένα μικρό χρονικό διάστημα από το σχίσμα των Αρσενιτών, το οποίο ήδη είχε αναστατώσει σε μεγάλο βαθμό εκκλησία και κράτος.

Την διαμάχη ξεκίνησε ένας Έλληνας μοναχός, **ο Βαρλαάμ Καλαβρός**, προερχόμενος από τη Νότια Ιταλία (Καλαβρία) και ο οποίος λοιδόρησε – γελοιοποίησε το Ησυχαστικό δόγμα που κυριαρχούσε κυρίως στα Αθωνικά μοναστήρια. Μια έκθεση που απευθυνόταν στον πατριάρχη περιείχε αυτές τις γραμμές: *«Από την τελευταία φορά που είχαμε ζήσει με ειρήνη και γαλήνη, λαμβάνοντας την έννοια της πίστης και της ευσέβειας με εμπιστοσύνη και εγκάρδια απλότητα, όταν μέσα από το φθόνο του διαβόλου και την αυθάδεια του δικού του νου ο Βαρλαάμ εναντιώθηκε κατά των Ησυχαστών, οι οποίοι με την απλότητα της καρδιάς τους, ζουν μια ζωή καθαρή και κοντά στο Θεό».* Το όρος Άθως, το οποίο ήταν πάντα ο θεματοφύλακας της καθαρότητας της Ανατολικής Ορθοδοξίας και των μοναστικών ιδεωδών, επηρεαζόμενο οδυνηρά από αυτή τη διαμάχη διαδραμάτισε βασικό ρόλο στην εξέλιξη και λύση του ζητήματος.

Οι μελετητές θεωρούν αυτή τη διαμάχη ένα πολύ σημαντικό γεγονός του 14ου αιώνα. Ο Ελβετός Βυζαντινολόγος Heinrich Gelzer υπερβάλλοντας λέγει ότι: *«αυτός ο εκκλησιαστικός αγώνας ανήκει στα πλέον αξιόλογα και από πλευράς πολιτιστικής και ιστορικής άποψης, στα πιο ενδιαφέροντα φαινόμενα όλων των εποχών».* Ο Γρηγόριος Παπαμιχαήλ Έλληνας θεολόγος και καθηγητής Πανεπιστημίου, θεωρεί την Ησυχαστική κίνηση ως το πλέον σημαντικό πολιτιστικό φαινόμενο της εποχής, το οποίο αξίζει προσεκτικής μελέτης.

Οι γνώμες των μελετητών διαφέρουν όσον αφορά στην ανησυχία που είχε προκαλέσει το κίνημα των Ησυχαστών στο εσωτερικό του Βυζαντίου. Ο Ρώσος εκκλησιαστικός ιστορικός J.E. Troizky είδε σε αυτό το κίνημα τη

συνέχιση του αγώνα μεταξύ των ζηλωτών και των πολιτικών, ή με άλλα λόγια, των μοναχών και των κοσμικών κληρικών, ένας αγώνας που κατέληξε σε πλήρη θρίαμβο για τους μοναχούς. Ο Ρώσος Βυζαντινολόγος Uspensky κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η ησυχαστική διαμάχη ήταν μια σύγκρουση ανάμεσα σε δύο φιλοσοφικές σχολές, την Αριστοτέλαιο, τα δόγματα της οποίας είχαν υιοθετηθεί από την Ανατολική Εκκλησία και την Πλατωνική, της οποίας οι οπαδοί είχαν αφορισθεί από την Εκκλησία. Αργότερα η σύγκρουση μεταφέρθηκε στην θεολογική σφαίρα.

Ο Παπαμιχαήλ, του οποίου το βιβλίο εκδόθηκε το 1911, δεν αμφισβητεί το γεγονός ότι ο αγώνας των μοναχών με τους πολιτικούς, όπως και κάποια πιθανότητα φιλοσοφικής αντιπαράθεσης, αποτελούσαν δευτερεύοντες παράγοντες στο κίνημα, πιστεύοντας ότι ο βασικός λόγος της Ησυχαστικής διαμάχης έγκειτο κυρίως σε θρησκευτικά αίτια. Από τη μία πλευρά βρίσκεται ο έντονος μυστικισμός που ήταν διαδεδομένος εκείνη την εποχή, όχι μόνο στη Δύση αλλά και την Ανατολή, κυρίως στον Άθω και από την άλλη πλευρά, η προσπάθεια του μοναχού Βαρλαάμ να λατινοποιήσει την Ορθόδοξη Βυζαντινή Ανατολή, μέσω σαρκαστικών επιθέσεων, οι οποίες συγκλόνισαν τον θεσμό του μοναχισμού στο Βυζάντιο.

Ο Λατινικός προσανατολισμός του Βαρλαάμ δεν έχει ακόμη αποδειχθεί σε ικανοποιητικό βαθμό. Αφήνοντας αυτό κατά μέρος, το κίνημα του Ησυχασμού, αν και κυρίως θρησκευτικού χαρακτήρα, έγινε ακόμα πιο ενδιαφέρον σε συνδυασμό με την επικρατούντα μυστικισμό στη Δυτική και Ανατολική Ευρώπη, καθώς και με ορισμένα πολιτιστικά φαινόμενα της εποχής της Ιταλικής Αναγέννησης. Η μελέτη όμως αυτής της πτυχής της Ησυχαστικής κίνησης ανήκει στο μέλλον.

Προεξάρχουσα προσωπικότητα των Ησυχαστών, ήταν ο αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, **Γρηγόριος Παλαμάς**, ο οποίος με φροντίδα του Ανδρόνικου Β', είχε λάβει ευρεία και πολύπλευρη εκπαίδευση στην Κωνσταντινούπολη, παρουσιάζοντας κλίση από τα νεανικά του στη μελέτη της μοναστικής ζωής. Σε ηλικία 20ετών μετέβη ως μοναχός στο Άγιον Όρος και κατόπιν αφιερώθηκε ολόψυχα στην προσπάθεια να επιτύχει την απόλυτη περίσκεψη. Εργάστηκε στον λεγόμενο «στοχασμό» αφιερώνοντας το λογοτεχνικό του ταλέντο στην ερμηνεία των ασκητικών ιδεών. Την ίδια εποχή, πολλοί ακόμη Ησυχαστές έδιδαν εξηγήσεις και ερμηνείες για το δόγμα τους και ειδικά ένας βυζαντινός μυστικιστής (δυστυχώς ελάχιστα γνωστός) ονόματι Νικόλαος Καβάσιλας, του οποίου οι ιδέες και τα έργα χρήζουν και αξίζουν προσεκτικής μελέτης.

Σύμφωνα με το προαναφερθέν έργο του Παπαμιχαήλ και την ανάλυση του από τον J. Sokolon, οι Ησυχαστές είχαν αφοσιωθεί πλήρως στην γνώση, την ενατένιση του Θεού, την επίτευξη της ενότητας με Αυτόν και είχαν επικεντρώσει όλες τις δυνάμεις τους σε αυτόν τον στόχο. Είχαν αποσυρθεί *«από κάθε τι κοσμικό και οτιδήποτε θύμιζε αυτό»* και είχαν απομονωθεί *«μέσω της Αυτοσυγκέντρωσης και της Αυτογνωσίας»*.

Για την επίτευξη αυτής της συγκέντρωσης ο Ησυχαστής έπρεπε να απομονωθεί από κάθε φαντασία, κάθε κοσμική αντίληψη και να απελευθερώσει το μυαλό του από κάθε σκέψη, ώστε να μπορέσει με απόλυτα ελεύθερη σκέψη, να «εισχωρήσει» στο μυστηριακό σκοτάδι της άγνοιας. Η πιο τέλεια προσευχή των Ησυχαστών είναι η άμεση επαφή με τον Θεό, στην

οποία δεν υφίστανται σκέψεις, ιδέες, εικόνες του παρόντος ή αναμνήσεις του παρελθόντος. Αυτή είναι η υψηλότερη ενατένιση – η ενατένιση του ενός και μοναδικού Θεού, η τέλεια έκσταση του νου και η απόσυρση από την ύλη, η θεία μετοχή.(Κάτι πολύ κοντά στη θεία ενατένιση του Πλάτωνος, *την μέθεξιν*, και τη θεία έκσταση στην οποία περιέπιπτε ο Σωκράτης).

Ουδεμία σκέψη είναι τελειότερη ή υψηλότερη από ότι μια τέτοια προσευχή. Είναι μια κατάσταση έκστασης, μία μυστικιστική ένωση με τον Θεό, μια θεοποίηση (αποθέωση, ή θέωση). Σε αυτή την κατάσταση το μυαλό ξεπερνά πλήρως τα όρια της ύλης, απελευθερώνεται από κάθε σκέψη και απαιτεί την πλήρη αδιαφορία στις έξωθεν εντυπώσεις. Οι Ησυχαστές δεν είναι μόνο εντελώς αποκομμένοι από τις εξωτερικές παραστάσεις, αλλά ξεπερνούν ακόμη και την ατομικότητα τους, χάνοντας την συνείδηση του εαυτού τους, ο οποίος απορροφάται εξ ολοκλήρου στην ενατένιση του Θεού. Συνεπώς, αυτός που έχει φτάσει σε έκσταση δεν ζει πλέον μια προσωπική και ατομική ζωή, ο πνευματικός και σωματικός βίος σταματά, το μυαλό του παραμένει ακίνητο και συνδέεται με το αντικείμενο της ενατένισης. Έτσι η βάση και το κέντρο της ησυχίας είναι η αγάπη του Θεού από την ψυχή, την καρδιά και το μυαλό και η επιθυμία για τον θείο στοχασμό μέσω της αυταπάρνησης των πάντων, ήτοι όλων των μικρών και ευτελών που θυμίζουν την ασημαντότητα του κόσμου.

Ο στόχος των Ησυχαστών επιτυγχάνεται με την απόλυτη απομόνωση, *«την φροντίδα της καρδιάς»*, την ταπείνωση του νου, την συνεχή μετάνοια, τα άφθονα δάκρυα, την σκέψη του Θεού και του θανάτου, καθώς και την συνεχή επανάληψη μιας «εσωτερικής» προσευχής: *«Κύριε Ιησού Χριστέ, ελέησόν με, Υιέ του Θεού, βοήθησόν με»*. Αργότερα, το δόγμα της *«Ιεράς Ησυχίας»* συστηματοποιήθηκε, ιδιαίτερα στους Αθωνίτες μοναχούς, όπου ο τρόπος για την επίτευξη της απόλυτης «ησυχίας» χωρίσθηκε σε κατηγορίες αποτελούμενο από συγκεκριμένα «συστήματα» και «βαθμίδες» ένα εκ των οποίων, για παράδειγμα, είναι *«οι τέσσερις βαθμίδες αφωνίας: η αρχάρια, η προοδευμένη, η επιτυχημένη, και η τέλεια»*. Ελάχιστοι εξ' αυτών πέτυχαν τον υψηλότερο βαθμό ησυχίας, καθώς η πλειοψηφία των ασκητών έφθανε μόλις στο πρώτο στάδιο.

Ο σκοπός με τον οποίον ο Βαρλαάμ ήρθε στο Βυζάντιο δεν έχει ακόμη διευκρινισθεί. Αρχικά ενέπνευσε τέτοια εμπιστοσύνη ώστε διορίστηκε ηγούμενος ενός μοναστηριού στην Κωνσταντινούπολη. Έχοντας «ητηθεί» σε μια συζήτηση με τον εξέχοντα βυζαντινολόγο, Νικηφόρο Γρηγορά, ο Βαρλαάμ κατέφυγε στην Θεσσαλονίκη και από εκεί στο Άγιο Όρος, όπου μέσω ενός μοναχού, ήλθε σε επαφή με το κίνημα των Ησυχαστών. Διαστρεβλώνοντας το δόγμα των Ησυχαστών, τους κατηγορήσε ότι προσπαθώντας να επιτύχουν το ύψιστο επίπεδο τελειότητας *«επιθυμώντας να δούν ιδίοις όμμασι, το θείο και άκτιστο φως να λάμπει γύρω τους»* καταστρέφοντας με αυτόν τον τρόπο τα δόγματα της Εκκλησίας, διότι εφόσον δηλώνουν ότι βλέπουν το θείο, συνεπώς κηρύττουν ότι η θεία ευλογία είναι απτή και η έννοια του θείου αντιληπτή.

Η φιλοσοφική διαφορά που προέκυψε σε αυτό το σημείο μεταξύ του ανατολικότροπου-«Πλατωνικού» Παλαμά και του δυτικότροπου-«Αριστοτελικού» Βαρλαάμ, δεν κατέστη δυνατόν να επιλυθεί, με αποτέλεσμα το θέμα να παραπεμφθεί στην Κωνσταντινούπολη, όπου αποφασίστηκε η σύγκληση συμβουλίου με θέμα *«την φύση του Θαβωρίου»*

φωτός (δημιούργημα ή αδημιούργητο)», δηλαδή του φωτός που έλαμψε στον Χριστό και το οποίο οι μαθητές είχαν δει στο όρος Θαβώρ κατά τη Μεταμόρφωση. Με το δόγμα του Παλαμά, το φως που λάμπει ή αλλιώς το τέλειο φως που αξιώθηκαν να επιτύχουν οι Ησυχαστές, στην πραγματικότητα ταυτίζεται με το φως του Θαβώρ, ήτοι αμφοτέρα ήσαν αδημιούργητα.

Στο συμβούλιο το οποίο συνεδρίασε στην Εκκλησία της Αγίας Σοφίας, ο Παλαμάς υπερίσχυσε έναντι του Βαρλαάμ, ο οποίος αναγκάστηκε να εκφράσει δημοσίως την μετάνοια για το λάθος του. Ωστόσο, οι πηγές είναι μάλλον αντιφατικές και ο Usrensky για παράδειγμα, αμφιβάλλει για το αν ο Βαρλαάμ καταδικάστηκε ή του δόθηκε χάρη.

Τα προβλήματα στην Εκκλησία όμως συνεχίστηκαν, καθότι παρόμοια θέματα εξετάστηκαν σε άλλα συμβούλια και οι εκπρόσωποι της εκκλησίας είχαν εμπλακεί στις πολιτικές διαμάχες μεταξύ του Ιωάννη Παλαιολόγου και του Ιωάννη Καντακουζηνού. Ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς έζησε μια ταραγμένη ζωή και μάλιστα για ένα διάστημα ήταν περιορισμένος στη φυλακή από τον πατριάρχη για τις θρησκευτικές ιδέες του. Σε αυτό το διάστημα συναντήθηκε με τον Νικηφόρο Γρηγορά, ο οποίος παρότι είχε στραφεί αρχικά εναντίον του Βαρλαάμ, κατόπιν μεταπήδησε στην πλευρά της Ρώμης, γενόμενος πολέμιος των Ησυχαστών. Τελικά το δόγμα του Παλαμά θριάμβευσε και αναγνωρίστηκε από το Συμβούλιο ως η πραγματική διδαχή της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Η απόφαση του Συμβουλίου με τίτλο «*Βαρλαάμ βλασφημίες*» διακήρυξε ότι έχει αποκοπεί από την επαφή με τους Χριστιανούς τόσο λόγω των πολλών σφαλμάτων, όσο και για το γεγονός ότι επικαλέστηκε το φως της Μεταμορφώσεως του Κυρίου. Όμως ο αγώνας και οι ταλαιπωρίες του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά είχαν ήδη υπονομεύσει την υγεία του, με αποτέλεσμα να αποβιώσει το 1360 μετά από σοβαρή ασθένεια. Μετά τον θάνατό του ανακηρύχθηκε σε Άγιο.

Η Ησυχαστική διαμάχη στα μέσα του 14ου αιώνα κατέληξε σε μια αποφασιστική νίκη για την Ορθοδοξία και για τα μοναστικά ιδεώδη. Οι μοναχοί κυριάρχησαν τόσο στην εκκλησία, όσο και το κράτος. Εκείνη τη στιγμή, σύμφωνα με το Ν. Bréhier, άρχιζε ένα σκοτεινό μέλλον για την αυτοκρατορία, ενώ ο Γερμανός βυζαντινολόγος Gelzer περιγράφει μια μάλλον ειδυλλιακή εικόνα της ζωής των Αθωνιτών μοναχών της περιόδου, γράφοντας:

«Το Άγιον Όρος αποδείχθηκε η Σιών της αληθινής πίστης. Στην φρικτή κρίση του θανάτου του Βυζαντίου, όταν οι Οθωμανοί είχαν ανελέητα σφαγιάσει το Ρωμαϊκό Έθνος, ο Άθως έγινε ένα καταφύγιο, του οποίου η συνδρομή ζητήθηκε από πονεμένες ψυχές καρδιές οι οποίες είχαν εξοκείλει στην επίγεια ζωή τους, προτιμώντας την απομόνωση από τον κόσμο προκειμένου να βιώσουν μέσα από την ηθική διαμάχη τους την ένωση με τον Θεό. Σε αυτές τις ώρες θλίψης, η μοναστική ζωή προσέφερε στο ατυχές Έθνος την μόνη πραγματική παρηγοριά».

Ο ρόλος των Ησυχαστών στην πολιτική αντιπαράθεση της εποχής, δεν έχει ακόμη σαφώς καθορισθεί, αλλά οι ηγέτες των πολιτικών κομμάτων, όπως ο **Παλαιολόγος** και **Καντακουζηνός**, συνειδητοποίησαν απλά τη σημασία και τη δύναμη των Ησυχαστών και απευθύνθηκαν πολλάκις σε αυτούς, προκειμένου να βοηθήσουν στα κοσμικά προβλήματα. Αλλά η επικίνδυνη πολιτική κατάσταση, λόγω του Τουρκικού κινδύνου, ανάγκασε τους

αυτοκράτορες – ακόμη και εκείνους που ζήτησαν την υποστήριξη των Ησυχαστών – να αποκλίνουν από την αυστηρή Ορθοδοξία του Παλαμά και να αναζητήσουν συμφιλίωση με την Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, η οποία κατά τη γνώμη τους ήταν η μόνη θα μπορούσε να ξεσηκώσει την δυτική Ευρώπη προκειμένου να υπερασπισθεί τον Χριστιανισμό. Αυτή η κλίση προς τη Δύση υπήρξε ιδιαίτερα έντονη, όταν μετά την απόσυρση του Ιωάννη Καντακουζηνού, ανήλθε στο θρόνο ο Ιωάννης Παλαιολόγος Ε', λατινικής καταγωγής από την πλευρά της μητέρας του και ο οποίος έγινε Καθολικός.

(Πηγή: Alexander Alexandrovich Vasiliev «*History of the Byzantine Empire*», 1929)